

Делія О. В.
кандидат історичних наук, доцент
ВНЗУ “Полтавський університет економіки і торгівлі”
(Україна, Полтава), odel2008@mail.ru

**“...НАСТАНЕТ ПЕРИОД И НАС, “БЫВШИХ ЛЮДЕЙ”,
БУДУТ УВАЖАТЬ И БУДУТ СЧИТАТЬСЯ С НАМИ”:
АСПЕКТИ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ
20–30-Х РОКІВ ХХ СТ.**

Актуальною дослідницькою проблемою, яка останнім часом опинилась у полі зору науковців, стало вивчення соціальної історії радянського періоду та пов'язаних з нею проблематики відтворення повсякденного світу окремих соціальних груп. З огляду на це, метою нашої публікації є спроба ретроспективного аналізу окремих аспектів буденного існування та стратегій виживання “колишніх людей” в радянському суспільстві в умовах посилення класової непримиримості та репресій проти класово-чужих верств населення. Особливе місце серед чинників, які створили особливу тогочасну специфіку, посли зміни у соціальній політиці. Йдеться про перехід від “обмеження” і “витіснення” капіталістичних елементів до остаточної їх ліквідації. В умовах колосального політичного та ідеологічного тиску відбувалось буденне існування представників колишніх соціальних еліт, так званих “колишніх людей”. Для досягнення простого самозбереження вони мали все більше пристосовуватись до режиму, а, за можливості, розчинятися в ньому.

Ключові слова: соціум, соціальна політика, історія повсякденності, “колишні люди”, радянська дійсність.

Розвиток вітчизняної історичної науки, сьогочасні національні суспільні потреби висувують перед істориками нові складні завдання різновекторного характеру. Це, в свою чергу, слугує імпульсом у розширенні тематики та змістовності історичних досліджень з урахуванням сучасного методологічного інструментарію, актуалізації існуючих та залученні нових джерельних ресурсів. У рамках цього процесу історія представляється читачеві, за влучним висловом О. Ігнатуші, “без парадного камзолу, ретуші, лакування, неідеалізованою і неідеологізованою”.

Однією із таких дослідницьких проблем, яка останнім часом опинилась у полі зору науковців, стало вивчення соціальної історії радянського періоду та пов'язаних з нею проблематики відтворення повсякденного світу окремих соціальних груп. Загалом, звернення до означеної тематики є співзвучним сучасній постмодерністській парадигмі історичного пізнання з її відкиданням алгоритмічних рецептів і знання непорушних істин.

У рамках модерного історіографічного дискурсу проблематика повсякденності дедалі набуває все більшого визнання, залучаючи до свого кола значну кількість дослідників різних історичних епох, соціальних груп і регіонів, поглиблюється осмислення її теоретичних та методологічних засад [1; 2]. У цьому контексті на увагу заслуговує ґрунтовний доробок із вивчення повсякденних практик різних верств українського соціуму в умовах панування радянської влади представників наукової школи Інституту історії України НАН України [3]. На достатньому рівні у вітчизняній та зарубіжній історіографії представлена розробка проблеми джерельного забезпечення історії повсякденності.

Попри вагомій напрацюванні вітчизняної та зарубіжної історичної науки у царині студіювання соціальної історії, у тому числі, історії повсякденності різних категорій українського радянського соціуму, життєві практики представників колишніх соціальних еліт в радянському соціумі 20–30-х років не отримали всебічного висвітлення і потребують спеціальних досліджень.

Метою нашої публікації є спроба ретроспективного аналізу окремих аспектів буденного існування та стратегій виживання “колишніх людей” в радянському суспільстві в умовах посилення класової непримиримості та репресій проти класово-чужих верств населення.

У 1929 р. відбулось проголошення “великого перелому на усіх фронтах соціалістичного будівництва”. Особливе місце серед чинників, які створили особливу тогочасну специфіку, посли зміни у соціальній політиці. Йдеться про перехід від “обмеження” і “витіснення” капіталістичних елементів до остаточної їх ліквідації. Це стало сигналом до початку чергової масованої кампанії пропаганди класової ненависті. Шпальта масових видань майоріли гаслами про посилення класової пильності, ідейної та класової непримиренності [4, с. 126]. До радянської лексики, пов'язаної із донощитвом, потрапляють слова, які отримали в тогочасних умовах якісно новий зміст: піп, буржуй, білогвардієць, міщанин, купець, жандарм, кулак, непман та ін. Тим самим влада визначила можливі мішені, на які свідомі радянські громадяни мали б спрямувати нищівні стріли своєї критики. Ці дії цілком відповідали прагненням влади виявити та виключити із новоствореного соціуму “уламки старого світу” [5].

В умовах колосального політичного та ідеологічного тиску відбувалось буденне існування представників колишніх соціальних еліт, так званих “колишніх людей”. Для досягнення простого самозбереження вони мали все більше пристосовуватись до режиму, а, за можливості, розчинятися в ньому. У процесі адаптації та співробітництва “колишні” змушені були проникатися більшовицькими ідеями, методами роботи, у тому числі, працевлаштовуватись до новостворених установ і організацій, вивчати і виконувати більшовицькі партійні та внутрішньополітичні рішення, брати участь у професійних союзах, зборах тощо. Частина представників цієї соціальної верстви, як звикли жити за рахунок доходів з майна, а не власної трудової діяльності, найбільш складно адаптувалась до соціально-економічних реалій та змінювала свій звичний життєвий уклад. Здебільшого, їх занятість на радянському ринку праці обмежувалась виконанням низькокваліфікованих робіт. Окремий сегмент цієї соціальної групи, переважно люди похилого віку, змушений був жити на утриманні дітей, інших родичів, здавати в оренду житло, продавати особисте майно, займатись репетиторством, надомною працею тощо. Так, почесний громадянин м. Полтава, офіцер царської армії Пастернацький І. С. працював табельником; колишній дворянин Анікеєв В. О. заробляв на життя чоботарством; великий землевласник, дворянин Ганжа Н. О. влаштувався сторожем на фабрику “Гвоздь”. Дворянин Ісаєвич В. Г., тридцятип'ятирічний чоловік, за відсутності роботи, змушений був жити коштом тещі, на хуторі, який до революції їй належав.

Слід зазначити, що не меншу кількість “колишніх” більшовицька влада свідомо усунула від суспільно-корисної діяльності шляхом позбавлення виборчих прав, виключення із професійних спілок, кадрових чисток та ін. Той же Ісаєвич у своєму зверненні до ГПУ із відчаєм писав: “...дайте возможность мне сейчас работать в комендатуре, в каком-либо тресте и я, вероятно, справлюсь с делом... [6, арк. 47]”. Значний відсоток цього соціуму вдавався до маніпуляцій із анкетними

даними, переїздив до провінційних містечок, маючи єдиний спонукальний мотив – приховати своє минуле й вижити у радянських реаліях.

У повсякденному житті представники колишніх соціальних еліт, переживши карколомні революційні зміни, які відняли у них колишній порядок та ідентичність, намагались задіяти доступні культурні ресурси і моделі інтерпретації дійсності, які дозволили їм, наскільки це було можливо, пом'якшити втрату колишнього соціального статусу. У цьому контексті певний дослідницький та читачський інтерес викликає скарга сусіда службовця Південної залізниці І. Бутенка, який “потерпав” від співу в квартирі Бутенка: “Боже, царя храни и Славься, славься... И он как его сосед неоднократно стучал в их квартиру, чтобы последние подобные ... пения прекратили [7, арк. 16]”. Зібрання частини “колишніх” людей для картярських, шахових ігор, спроби створення салонів дореволюційного кшталту, спільне таємне відзначення християнських свят ставали таким собі компенсаційним механізмом для багатьох представників цієї соціальної групи, маючих гостру потребу у якісному спілкуванні та відверто ностальгуючих за минулим. Проте, більшовицькі репресивні структури суворо стежили за будь-якими зібраннями людей, які, хоча б гіпотетично, могли загрожувати режиму. У величезному масиві сфабрикованих кримінальних справ того періоду, фігурантами яких є представники соціальної групи “колишніх”, мета, учасники та розмови під час цих “зборищ” ставали предметом пильної уваги слідства та підставою для винесення обвинувачувального вироку.

Відхід у минуле ліберальних відносин в галузі класового співробітництва періоду нової економічної політики означав початок “антикапіталістичної революції” та репресій проти соціально-чужих елементів. У 1929 г. знову була переглянута стаття 31 “Основних засад кримінального законодавства СРСР”, у якій до обставин, що обтяжують вину обвинуваченого, було додано вчинення злочину з метою відновлення влади буржуазії. Постановою Президії ЦК і Колегії НК РСІ СРСР від 25.03.1932 г. про роботу органів юстиції рекомендувала наступні заходи покарання, як позбавлення волі, заслання і примусові роботи, застосовувати, головним чином, стосовно класових ворогів. Щодо трудящих – ширше застосовувати заходи суспільно-дисциплінарного порядку [8].

Поряд із низкою гучних процесів 30–х років, спрямованих проти “буржуазних спеціалістів”, у лещата радянського класового правосуддя потрапили десятки тисяч звичайних українських громадян, провиня яких полягала у володінні певним майновим чи громадським статусом у дореволюційному суспільстві. У 1929 р. полтавськими чекістами було сфабриковано ряд процесів, спрямованих проти колишніх дворян та великих землевласників. Так, за кримінальною справою “Гніздо”, до вищої міри покарання були засуджені троє із шести підсудних. Розуміючи абсурдність висунутих обвинувачень деякі з них апелювали до ГПУ, намагаючись знайти вагомий контраргументи. Звинувачений у контрреволюційній діяльності В. Г. Ісаєвич писав: “...Может быть я крупный помещик? Нет. Может быть я контрреволюционер? Тоже нет. Я враг насилия...Спрашивается, в чем же дело? Дело очевидно в том, что настоящей контрреволюции уже нет. А на без-

рыбье и рак – рыба. На Полтавщине и Исаевич контрреволюционер [6, арк. 47]”. Значна частина переслідуваних дуже гостро переживала передусім соціальні припинення: “Являясь обиженным по отношению к Соввласти по причине того, что меня лишают права голоса как бывшего зажиточного гражданина, я часто приходил к заключению, что это мера временная и настанет период и нас, “бывших людей”, будут уважать и будут считаться с нами [9, арк. 16]”.

Отже, складні внутрішньополітичні процеси кінця 20–го–початку 30–х років характеризувались суттєвим посилюванням державного тиску на представників дореволюційної української еліти. Підвищення в радянському суспільстві настроїв, пов’язаних із класовою ворожістю та класовою нетерпимістю, супроводжувались запуском більшовицької репресивної машини. Решта представників привілейованих станів суспільства змушена була докласти значну кількість зусиль задля інтеграції до новостворюваного соціуму.

Список використаних джерел

1. Коляструк О. Апологія історії повсякденності / Коляструк О. // Історія (збірка наукових праць) : збірник праць. – Київ : [б.в.], 2009. – 500 с.
2. Удод О. Історія повсякденності як методологічна проблема. За ліднознавчу історію України (про актуальність історії повсякденності) / Удод Олександр: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.novadoba.org.ua>
3. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): колективна монографія / відп. ред. С. В. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. – [Кн. 1], ч. 1. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – 445 с.
4. Смирнова Т. М. Бывшие люди Советской России: стратегии выживания и пути выживания / Смирнова Т. – М. : Уроки истории. – 296 с.
5. Нерар Ф.–К. Пять процентов правды. Разоблачение и доноительство в сталинском СССР (1928–1941) / Ф.–К. Нерар. – М. : РОССПЭН, 2011. – 398 с.
6. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 4670. – 72 арк.
7. Там само. – Спр. 4736. – 120 арк.
8. Смирнова Т. М. “Бывшие”. Штрихи к социальной политике советской власти / Смирнова Т. // Отечественная история. – 2000. – № 2. – С. 37–48.
9. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 4754. – 81 арк.

References

1. Koljastruk O. Apologija istorii povsjakdennosti / Koljastruk O. // Istorija (zbirka naukovykh prac'): Zbirnyk prac'. – Kyi'v : [b.v.], 2009. – 500 c.
2. Udod O. Istorija povsjakdennosti jak metodologichna problema. Za l'judynoznavchu istoriju Ukraїny (pro aktual'nist' istorii' povsjakdennosti) / Udod Oleksandr : [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.novadoba.org.ua>
3. Narisy povsjakdenного zhyttja radjans'koi' Ukraїny v dobu nepu (1921–1928 rr.): Kolektyvna monografija / Vidp. red. S. V. Kul'chyc'kyj. NAN Ukraїny. Instytut istorii' Ukraїny. – [Kn.1], ch.1. – K. : Instytut istorii' Ukraїny NAN Ukraїny, 2010. – 445 s.
4. Smirnova T. M. Byvschie l'judi Sovetskoj Rossii: strategii vyzhivanija i puti vyzhivanija / Smirnova T. – M. : Uroki istorii. – 296 s.
5. Nerar F.–K. Pjat' procentov pravdy. Razoblachenie i donositel'stvo v stalinskom SSSR (1928–1941) / F.–K. Nerar. – M. : ROSSPJeN, 2011. – 398 s.
6. Arhiv USBU v Poltav's'kij oblasti. – Spr. 4670. – 72 ark.
7. Tam samo. – Spr. 4736. – 120 ark.
8. Smirnova T. M. “Byvschie”. Shtrihi k social'noj politike sovetsoj vlasti / Smirnova T. // Otechestvennaja istorija. – 2000. – № 2. – S. 37–48.
9. Arhiv USBU v Poltav's'kij oblasti. – Spr. 4754. – 81 ark.

Deliya O. V., PhD, Lecturer of the Poltava University Economics and trade (Ukraine, Poltava), odel2008@mail.ru

“The time will come and “have-beens” will be respected and will take them into”: aspects of Soviet social policy 20–30th years

The current issue, a recent study in the spectrum of contemporary researchers studied the social history of the Soviet period and the history of everyday life and social groups. With this in mind, the purpose of our publication is to attempt a retrospective analysis of some aspects of daily life and coping strategies of representatives of the social elite in Soviet society in terms of class struggle and the intensification of repression. Notable among the factors that determined the specific nature, were changes in social policy. The amendment was intended to change from “restriction” and “moving” capitalist elements until their removal. The daily life of former members of the social elite was in political and ideological pressures. To achieve a simple self-preservation, they had to adapt to the regime.

Keywords: society, social policy, the history of everyday life, “have-beens”, Soviet reality.

Делия О. В., кандидат исторических наук, доцент ВУЗУ “Полтавский университет экономики и торговли” (Украина, Полтава), odel2008@mail.ru

“...Настанет период и нас, “бывших людей” будут уважать и будут считать с нами”: аспекты советской социальной политики 20–30-х годов XX в.

Актуальной исследовательской проблемой, которая в последнее время оказалась в поле зрения ученых, стало изучение социальной истории советского периода и связанных с ней проблематике воспроизводства повседневного мира отдельных социальных групп. Учитывая это, целью нашей публикации является попытка ретроспективного анализа отдельных аспектов обычного существования и стратегий выживания “бывших людей” в советском обществе в условиях усиления классово-непримиримости и репрессий против классово-чуждых слоев населения. Особое место среди факторов, которые создали особую тогдашнюю специфику, заняли изменения в социальной политике. Речь идет о переходе от “ограничения” и “вытеснения” капиталистических элементов к окончательной их ликвидации. В условиях колоссального политического и идеологического давления происходило быстрое существование представителей прежних социальных элит, так называемых “бывших людей”. Для достижения простого самосохранения они имели все больше приспосабливаться к режиму, а по возможности растворялись в нем.

Ключевые слова: социум, социальная политика, история повседневности, бывшие люди”, советская действительность.

* * *

УДК 94(477)“19”

Маркова С. В.

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик соціально-гуманітарних дисциплін, ХОІППО (Україна, Хмельницький), markova1914@ Rambler.ru

Уніфікація свідомості сільських дітей засобами впливу ідеологічної та освітньо-виховної систем СРСР, УСРР у 1920–х – на початку 1930–х рр.

Аналізуються основні політико-ідеологічні та освітньо-виховні впливи на формування “нових дітей”, зокрема сільських, у контексті розширення соціальної бази радянської влади на селі та створення нової освітньо-виховної парадигми, спрямованої на уніфікацію свідомості дітей. У дослідженні були використані проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, історико-психологічний та інші методи. Протягом 1920–х – на початку 1930–х рр. відбувалися пошуки змісту комуністичної ідеології, визначались її функції в суспільстві, методи впливу на дітей. Владі, зокрема через брак коштів довелося відмовитися від ідеї вилучення сільських дітей з родин, масової організації “дитячих помешкань”, дитячих містечок. Освітньо-виховна схема включала такі основні компоненти: школа – дитячий дім, дитяче містечко; соціалістичне виховання – дитячий комуністичний рух. На початку 1930–х рр. школа, референтні групи, дитяча література та інші структурні елементи освітньо-виховної системи УСРР мали потужний вплив на дітей, нівелюючи базові цінності попереднього (дореволюційного) життєвого досвіду селян.

Ключові слова: “нова дитина”, ідеологія, освітньо-виховна система, референтні групи.

Подальша модернізація освітньої системи України потребує чіткого структурування підсистем, зокрема шкільної освіти та позашкільної роботи, зміни старих норм та правил, врахування нових викликів громадянського суспільства. Всебічний аналіз радянського історичного досвіду, а саме, становлення освітньо-виховної системи, появи нових поведінкових маркерів,

об’єднуючих наративів, масових референтних груп (комсомольці, піонери, жовтєнята) дозволяє деталізувати латентні впливи на свідомість дітей нової ідеології та з’ясувати пролонговані наслідки цих процесів.

Метою даного дослідження є аналіз основних політико-ідеологічних та освітньо-виховних впливів на формування “нових дітей”, зокрема сільських, у контексті розширення соціальної бази радянської влади на селі та створення нової освітньо-виховної парадигми. У своєму дослідженні ми послуговувалися проблемно-хронологічним, історико-порівняльним, історико-психологічним та іншими методами. Застосування історико-психологічного методу дозволило викласти події 1920–х – початку 1930–х рр. крізь призму аналізу характерних змін поведінки дітей та особливостей сприйняття нових норм та цінностей.

Комплексно розглядають соціокультурні аспекти радянської політики 1920–х – початку 1930–х рр., нормативний зміст ідеології, форми та методи впливів на людей відомі українські вчені С. Кульчицький, В. Марочко, Я. Мандрик, Г. Почепцов, О. Сапицька, О. Стасюк та ін.; західні – Й. Баберовські, Л. Віола, Р. Конквест, С. Коткін, Ш. Фіцпатрік та ін.; російські – А. Ахієзер, О. Зінов’єв, П. Романов, О. Ярьска-Смірнова та ін.

Ідея створення “нової людини” особливо активно культивувалася владою серед молоді та дітей, які склали головний ресурс системи та розглядалися партійно-урядовими структурами як джерело поповнення робітничого класу, колгоспного селянства, радянської інтелігенції тощо. У СРСР період дитинства визначали від народження до 18 років [1, с. 428]. У 1920–х рр. педологи пропонували обмежити верхню межу дитинства 14 роками, зокрема через те, що цей вік вважали нижньою межею “молоді”, згідно зі статутами молодіжних організацій. У статистико-демографічних звітах дітей, як соціально-демографічну групу, поділяли на три вікові підгрупи: 0–4 років; 5–9; 10–14. В УСРР у 1924 р. чисельність трьох вікових груп була: 0–4 р. – 3,7 млн. осіб; 5–9 – 3,0 млн.; 10–14 р. – 3,8 млн.; разом – 10,5 млн. осіб (загальна чисельність населення УСРР була 27,1 млн. осіб) [35, с. LX].

До створення “нової дитини” в СРСР, УСРР долучилися як політики, так і науковці. Ключовою темою психоневрологічних, психотехнічних, педагогічних та педологічних з’їздів 1920–х – на початку 1930–х рр. було створення “нових людей”. Дане завдання також мали розв’язувати психологія, нейрофізіологія, рефлексологія, психотехніка, педологія, педагогіка, психоневропатологія, соціальна психологія, порівняльна психологія, марксистська гносеологія та методологія. Завданням на майбутнє визначалося створення єдиної науки про поведінку людини – поведінкознавства (із трьома напрямками: психологічним, рефлексологічним, фізіологічним). У 1927 р. на I Всесоюзній педологічній нараді та I Всеросійському з’їзді педологів активно обговорювали вплив оточення на організм, який росте. Професор В. Штефко доводив, що вплив оточення на організм починається з впливу його на зародкові клітини батьків [19, с. 233]. У другій половині 1920–х рр. теорію гармонійного виховання дітей визнали “шкідництвом на педагогічному фронті” та “ідеалом буржуазії” [44, с. 41]